

Székely diákok harca a Habsburg-hatalommal a tanulás jogáért

1. Tamási Áron öccse, Tamási Gáspár írja nemrégiben megjelent emlékezésében, hogy az ő családjukban mindegyik nemzedék igyekezett legalább egy fiúgyermeket taníttatni, „hogy az itthon maradt rokonságnak szükség esetén pártját fogja“. Hát ez az igyekezet nemcsak a nagy író farkaslaki családját jellemezte, hanem a legtöbb székelyföldi famíliát. Évszázadokra visszamenően statisztikailag bizonyítható, hogy a Székelyföldről rajzott ki a legtöbb magyar értelmiségi. Szárnyrakelésüknek azonban nem éppen az a szép szándék volt az indítéka, hogy gyámolítói legyenek az otthon maradottaknak, hanem a gyenge megélhetési mód. A kevés, sovány föld nem bírta el a természetes népszaporulatot, és szükség-szerű volt a kirajzás.

A társadalmi fejlődéssel járó értelmiségi-szükséglet is már a feudalizmus századaiban lehetővé tette, hogy az erdélyi iskolák befogadják a székely falvakból tanév elején kőberes szekérrel érkező tanítványokat, hogy aztán papokat, tanárokat, tanítókat, orvosokat, jogászokat, uradalmi tiszteket, geometrákat, kincstári tisztviselőket neveljenek belőlük. Ugyancsak a társadalmi fejlődés ütemét jelzi, hogy miképpen változott meg a tanulmányaikat bevégző (vagy félbeszakító) diákok foglalkozás szerinti megcszálása. A papságra menők száma olyan mértékben fogyott, ahogy az erdélyi társadalom haladt előre a tőkés termelési mód irányában. A kapitalizálódó nagybirtok mezőgazdasági szakembereket, az útépitések, vízlecsapolások, gátelések geometrákat, a gyárakká fejlődő manufaktúrák üzemi mérnököket igényeltek. A növekvő szükséglet kielégítésében nagy szerepe volt a székely diákoknak, de csak úgy, ha középfokú iskolai tanulmányaik befejezése után külföldi egyetemre mehettek, mert hazai főiskolák hiányában csak ott szerezhettek maguknak olyan szakműveltséget, aminek birtokában emberei lehettek az említett foglalkozásoknak.

A székely diákok tanulásának évszázadok folyamán kialakult rendjébe különleges változást hozott Mária Terézia uralkodása idején a határőrség megszervezése. 1764-től kezdődően a székely diák attól függően, hogy faluja belekerült-e az új katonai intézménybe vagy pedig kimaradt belőle, más és más sors elé nézhetett. Maros és Udvarhely széknek katonai összeírásra nem került falvaiból továbbra is zavartalanul mehettek iskolába a székely családok gyermekei, a hadiszolgálatra fogott gyergyói, csiki, kászoni, háromszéki, Bardóc széki tanulni vágyó fiatalok azonban csak az új katonai előjárók hozzájárulásával hagyhatták el falvaikat.

Irodalomtörténetírásunk először Bölöni Farkas Sándor életét tárgyalva találta szembe magát a székelyföldi művelődéstörténetnek ezzel a sajátosságával. Kazinczy Ferenchez intézett leveleiben Bölöni Farkas többször is elpanaszolta, hogy mint besorozott katonanemzetség leszármazottjának csak nagy nehézségek árán sikerült megszabadulnia e fegyveres szolgálattól. Csak a „szüntelen folyó háborúk alatt a tisztek hon nem létebe sok viszontagságok s üldözések közti“ jöhetett el hazulról s folytathatta tanulmányait a kolozsvári unitárius kollégiumban. A történettudományban a kérdés tanulmányozása nem lépett ki az iskolatörténetírás szűk keretei közül. A székelyföldi iskolatörténetek általában megemlítik a határőr-családokból származó diákok különleges sorsát, sőt némelyik, így Bándi Vazul, Koncz József munkája, bőséges forrásanyag idézésével részletesen is foglalkozik a kérdéssel.

A levéltárakban gazdag írásos emléke maradt fenn annak, hogy a székely diákok és az őket befogadó iskolák milyen szívósan harcoltak a tanuláshoz megkívántató szabadságért. Az alábbiakban ezeket, a mind ez ideig bolygatatlan levéltári forrásokat igyekszünk megszólaltatni, nem mellőzve természetesen a régebbi történelmi irodalomból kihüvelyezhető információkat sem.*

2. A történetírók sok mindent elmondtak már a székely határőr-ezredek megszervezésének tragikus fordulatokban bővelkedő históriájáról. Sok szó esett arról is, hogy a székelység attól a pillanattól kezdve, hogy fülébe jutott az új katonai rendszer bevezetésének a híre, el egészen az 1848—49-es forradalomig, a legkülönbözőbb formában adott kifejezést elégedetlenségének, elkeseredésének. Az elégedetlenség gyakran vezetett tetteles ellenkezésre. Egyénileg is minden lehető alkövetett a hadakozásra fogott székely, hogy kihúzza magát a katonatisztek uralma alól. A hatóságok által elég sűrűn kibocsátott körölvények tanúsága szerint sokan fogtak kezükbe vándorbotot, s úgy távoztak szülőföldjükről, hogy lehetőleg még közeli hozzátartozóik se sejtsek útjuk irányát. A hatóságok azonban előbb-utóbb mégiscsak nyomukra bukkantak. Ilyenkor aztán erőszakkal kényszerítették őket a visszatérésre és a fegyver felvételére.

A katonai hatóságok a kollégiumokban tanuló székely diákokat már eleve potenciális szökevényeknek tekintették. Ehhez mérten bántak velük.

Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a székely határőri szervezet bizonyos művelődési szintet már önmaga természetéből következően megkövetelt. A kiképzést is megkönnyítette, ha a katona tudott írni és olvasni, a helybeliekből kikerülő tiszteseknek és altiszteknek pedig a reájuk bízott alegségek pusztá adminisztrálása miatt is rendelkezniök kellett az írásbeliségben és számolásban való valamelyes jártassággal. Az iskolázottság ekkor már a Habsburgok hadseregében a személyi állomány alsóbb szintjein is a dolgok természetéből következő, szabályzatban előírt kívánalom volt. Természetes tehát, hogy a korábban már kiépült székelyföldi falusi (és kisvárosi) iskolahálózatot a katonai vezetés nem igyekezett elsorvasztani, hanem éppen a maga jól felfogott célja érdekében szorgalmazta, hogy a határőr szülők gyermekeiket rendszeresen küldjék iskolába.

* *Helykímélésből az idézett források gyakoribb lelőhelyeire rövidítésekkel utalunk: Bándi = Bándi Vazul: A Csíksomlyói Róm. Kath. Főgymnasium története. Megjelent az általa szerkesztett A Csíksomlyói Róm. Kath. Főgymnasium értesítője az 1895—96. tanévről. Csíkszereda, 1896. című kiadványban. — G.P. = Gubernium Transylvanicum levéltára. Gubernium Transylvanicum (in Politicis): ügyiratok. A Magyar Országos Levéltárban, Budapest. — MvKoll. = A Marosvásárhelyi Református Kollégium levéltára. A Teleki—Bolyai Könyvtárban, Marosvásárhely. — RFcons. = Az Erdélyi Református Egyház Főconsistoriumának levéltára. A kolozsvári Ref. Egyházkerület központi gyűjtőlevéltárában, Kolozsvárott.*

Lelkesen csatlakozva II. József németesítési törekvéseihez, a székely gyermekeket is mindenáron németül akarták tanítani. Minden nagy buzgalom mellett az eredmény inkább csak formális volt. A határőri szervezet közel száz esztendő élet-tartama alatt a hadviselésre parancsolt székelyek nagy többsége a vezényszavakon és a szolgálattal járó néhány szokványos mondaton kívül édeskeveset sajátított el a német nyelvből. Nem csoda tehát, ha a császári tisztek elégedetlenek voltak a székelyföldi felekezeti iskolákban folyó tanítással, különösképpen a nyelvtanítással, ezért az újonnan szervezett *triviális* és *normális* iskolák mellett létrehozták a maguk katonai iskoláit. A középfokú kézdívasárhelyi katonaiskola (ennek végzettjei tiszti rangot is elérhettek) mellett kisebb katonai iskolák voltak Gyergyószentmiklóson, Csikszeredában, Csikszentmártonban, Sepsiszentgyörgyön.

Ezekben az iskolákban mindent németül tanítottak, de a nyelvtanítás mellett főként arra törekedtek, hogy a székely fiatalokból — kiszakítva őket természetes környezetükből — császárhű, összbirodalmi érdekeket szolgáló, feltétlenül engedelmeskedő alsóbb parancsnokokat képezzenek. Hosszú időn keresztül e jól meghatározott célnak megfelelően működtek ezek az iskolák és képezték a vitéz káplárok, őrmestereket, akik a virtust és a szolgálalkütséget gyermekfővel, tantervben rögzített ritmus szerint sajátították el. Nem a császári tiszteken múlt, hanem az idők jele volt, hogy az 1848—49-es forradalmat megelőző években ezekben az iskolákban is új szellem kezdett meghonosodni. A parancsnokságok mindent elkövettek ugyan, hogy a polgári átalakulás és a nemzeti szabadság gondolata kívül rekedjen az iskolák falain, de ezekben az években már kevés eredménnyel kecsegtetnek a korábban oly eredményes szoldateszka-módszerek. Gáll Sándorék nemzedéke már úgy telesszívta tüdejét a változást ígérő idők levegőjével, hogy belőlük már nem lehetett szolgálalkü parancsvégrehajtókat faragni. A katonai nevelés Bécsben meghatározott célja visszajára fordult: ezekből az iskolákból kerülnek ki Bem hadseregének majdani legjobb katonái.

3. Amikor a katonai hatóságok támogatták vagy legalábbis jóindulatú tartózkodással megengedték az alsóbb fokú iskoláztatást, mindent elkövettek, hogy a székelyföldi fiatalok ne iratkozzanak be magasabb fokú iskolába, ne menjenek ki külföldi egyetemekre. Általában igyekeztek útját állni annak, hogy értelmiségivé váljanak, mert különben nem őrizhették meg őket a katonai állományban.

A régi erdélyi törvények biztosították az ifjúságnak a tanuláshoz való jogát, természetesen elsősorban azokét, akik egyházi szolgálatra, papi, tanítói hivatalra igyekeztek. A katonai hatóságok ezekkel az érvényben lévő törvényekkel szemben járnak el, amikor otthonmaradásra kényszerítik a tanulni vágyó fiatalokat. Látni fogjuk a továbbiakban, hogy a panasztévők milyen gyakran emlegetik a *törvényesség megsértését*, az alkotmányos jogok megcsorbítását.

A panaszok végeláthatatlan áradata már a XVIII. század hatvanas éveiben, tehát közvetlenül az ezredek felállítását követő időben megkezdődik. Miután Madéfalván győzött az erőszak, és elkezdődött a székely lakosság katonai egységek szerinti megszervezése, a vakációra hazatérő diákokat is kezdték elfogni és katonai szolgálatra kényszeríteni. Az intézkedések hamarosan azt eredményezték, hogy súlyos konfliktus támadt a feudális hatalom két legfontosabb pillére, a hadsereg és az egyház között. Az egyház nem tűrhette, hogy az ő intézményeinek, az iskoláknak az ügyeibe beleavatkozzék a katonaság, és azt sem nézhette tétlenül, hogy egyre durvább eszközökkel gátolják az egyházi személyzet (papok, szerzetesek, tanárok, tanítók) utánpótlását.

Ilyen körülmények között az egyházak panaszaikkal ahhoz a császárhoz for-

dultak, aki dinasztikus céljai érdekében a maga hadi apparátusán keresztül minél több katonát igyekezett fegyverbe állítani. A panaszokra érkező uralkodói leiratok se hideg, se meleg stílárís fordulatokkal iparkodtak, a törvényekre hivatkozva, kétfelé is igazat tenni. E leiratok hangja csakúgy, mint a katonai intézkedések súlya, attól függött, hogy az adott pillanatban milyen volt a monarchia katona-politikai helyzete. Ha háború dúlt, vagy háborúra készült a Habsburg-uralkodó, akkor bizony kevés reménye maradt a székely diáknak tanulmányai folytatására, békésebb években viszont az egyházi közvetítéssel a király elé kerülő panaszok olykor orvoslást nyerhettek.

A székely diák sorsa valójában a bécsi nagypolitika parányi függvénye lett.

Míg az egyházi hatóságok a régi törvényekből azokat a mondatokat idézték, melyek büntetés terhe alatt tilalmazzák a „deáki tudományok tanulmányok folytatására” haborgatását, a katonatisztek azokra hivatkoztak, melyek megtiltják, hogy egyesek „here módon”, „ekléziához való szolgálatnak színe és titulusa alatt” kivonják magukat a hadi s egyéb külső szolgálat alól.

Az udvar intézkedései nyomán lassan létrejön bizonyos kompromisszum a főnadvezérség és az egyházak vezetői között, s a diákok felmentésének bürokratikus ügyintézése is hamarosan kialakul.

A falujukból eltávozó tanulóknak útlevelet kellett kérniök katonai feljebbvalóiktól; ezt nekik 16 éves korukig minden körülményre való tekintet nélkül meg kellett hogy adják. Azután viszont csak azok kaphatták meg, akiknek volt még fegyverforgatásra alkalmas otthonmaradó testvérük. A felmentést minden évben meg kellett újítani, mégpedig úgy, hogy a diákok „minden Esztendőben vacatio alkalmatosságával magok Companiajoknál újabb szabadságok ki nyérése végett” kötelesek voltak megjelenni. Hivatalviseléshez a katonai hatóság csak abban az esetben járult hozzá, ha a tanulmányait bevégzett kérelmező lemondott székely örökségéről. A székelyföldi birtokot ugyanis a határőr-szervezet a saját anyagi bázisának tekintette, és eszerint bánt is vele.

Nagy gond szakadt azokra a családokra, ahol a fiúk közül többen is tanultak. Ilyen esetben rendszerint a testvéreknek maguknak kellett eldönteniök, hogy melyikük vállalja a katonasorsot. 1773-ban tudomására hozzák például a gidófalvi iskolamesternek, hogy két, külföldi akadémiára készülő fia, Jancsó József és Mihály közül egyiknek otthon kell maradnia, mivel a házból fegyverrel senki sem szolgál (*RFcons.* 98—1773). 1774-ben a Ref. Főconsistorium a Gyeke-testvérek ügyében — kik közül az egyik az enyedi, a másik az udvarhelyi kollégium diákja — a következőképpen intézkedik: mivel „felsőbb rendelkezés szerint a két Testvérek között valamelyiknek szükséges képpen katonának kelletik lenni”, mindkettőjüket felszólítják az ezredparancsnokság előtt való megjelenésre. Egymás között döntsék el, melyikük „légyen katona és melyik maradjon tanulónak”, s elhatározásukat jelentsék be a regiment tisztjeinek. Így az egyik katona lesz, a másik pedig visszatérhet a kollégiumba (*RFcons.* 123—1774).

Kisbaconi Benedek József, amikor bevégzi tanulmányait az enyedi kollégiumban és meghívják a miriszlói ekléziába papnak, mivel testvére is pap, nemcsak azt ígéri, hogy felmentése fejében lemond székely örökségéről, hanem „arra is reá mégyen hogy egy jobbágyát manumittálja, a ki fegyvert viseljen” (*RFcons.* 78—1775).

A szokatlanul hangzó kérés mögött az a békeidőben megengedett gyakorlat húzódik meg, hogy ki-ki helyettesíttethette magát a katonai szolgálatban. A székely határőrség első, Bécsben 1764. március 24-én Mária Terézia által kibocsátott rendtartása 61. pontjában megengedi, hogy a határőri szolgálatra rendelt székely fizetés ellenében maga helyett embert állítson: „a fizetésért, vagy egymással való meg-

egyezésért téjendő szolgálatok a plájokon, várakban, commendókban, regiment strásain, avagy ordinanciákon a főtiszteknek és regimentek commendánsainak tudtokból és engedelmekből, a szélybéli szegény katonaságnak jobban lehető megmaradására, békességes időben megengedettnek“ (Szádeczky Lajos: *A székely határórség szervezése 1762—64-ben.* Budapest, 1908. 599). Forrásaink tanúsága szerint a tehetősebb családok elég gyakran éltek ezzel a lehetőséggel; háború idején azonban az ilyen irányú kérelmeket a parancsnokságok visszautasították.

4. Az iskoláknak rendszeresen kimutatást kellett készíteniök a székely tanulók tanulmányi eredményeiről. Ezeket évenként kétszer, januárban és júniusban megküldötték a katonai hatóságoknak, hogy a „here módon“ élöket azonnal hazarendelhesék századaikhoz.

Általában megfigyelhető, hogy az iskolák mindenben igyekeztek alkalmazkodni az udvari rendelkezésekhez. A katonai hatóságok viszont mindig a pillanatnyi hadi helyzetnek megfelelően cselekedtek. Eleinte az iskolák és az ezredek közvetlenül érintkeztek. A hetvenes években már az egyházi főhatóságokon keresztül tárgyalják meg a diákok ügyét. Ez még mindig jobb volt, mint a később kialakult szokás, amikor minden székely diákot érintő irat az erdélyi Főkormányshézen keresztül jutott el a General Commandóhoz.

Kiss Mihály kézdívásárhelyi ezredes és Dési L. György református püspök az 1770-es évek elején még jól megértették egymást. Az egyház és a hadsereg között létrejött időleges kompromisszumot példázza a püspöknek a marosvásárhelyi Ref. Kollégium tanáraihoz intézett, 1772. november 9-én kelt levele. Ebben arra ad utasítást, hogy „mikor Székely Deákok akarnak ki menni belső Hivatalra, ki ne botsássa Kegyelmetek, míg a Háromszéki obester Kis Mihály urtól jó Commendatio mellett szabadságot nem nyernek, mert ha a nélkül ki-mennek, a Papi vagy Mesteri hivatalból fogják el szent Ministeriumunknak gyalázattárára, mint nem régen meg-esett a példa, Parajdra ment ki Udvarhelyről egy Deák Mesternek szabadság nélkül, el-fogatott és miképpen szabadulhatott nem tudom. Nem akarják a jó igyekezetű Ifjakat a szent céltől el-fogni, hanem azt akarják, hogy a kik tsak fegyver kerülésért akarnak belső állapotra menni, de nem tanulásra valók, ne vegyék el a Fiak kenyerét, és az ilyen példák által a jó igyekezetűek még jobban is serkentesenek a jóra, a szorgalmatos tanulásra“ (*MvKoll*, 208—1772).

A diákok azonban másképpen látták, s főleg másképpen tapasztalták a valóságot, mint ahogy azt az egyházfő leírta. A katonatisztek nemcsak a tanulmányiakat elhanyagoló, rest diákokat igyekeztek fegyver alá szorítani, hanem a többieket is.

Az itt következő levelet egy jó bizonyítványú udvarhelyi diák írta 1772-ben a református főconsistoriumnak:

*„Méltóságos Supremum Consistorium,
Kegyes Pátronus Uraim!*

Nagy alázatossággal kéntelenítetem jelenteni Excellentiátoknak, Nagyságtoknak, hogy a közelebb el mult öszszel tanulásomnak folytatására, a Nemes Udvarhelyi Ref. Gymnasiumba Canicula után, minek utánna mentem volna, az Atyám parantsolatot vévén, hogy Passusért a Militáris Tiszt Urakhoz vissza mennék, mihelyt meg izente, engedelmeskedni kívánván a parantsolatnak, haza mentem, és a gyalog Regimenten-lévő Obester Urat, Passusért meg instáltam, igerte is, hogy ad tsak elébb tzedulát vigyek a Capitány Urtól hogy melyik Compániából légyek; a melyet midőn kérének a Mlgos Kapitány Urtól azt mondotta, hogy nem ad tzedulát hanem fegyvert ad. Volt Tiszteletes Professor Uramiol Adtestation, de azt sem várta hogy meg mutassam hanem a házából kiküldött, mely szerint minthogy tzedulát nem nyerhettem, az Obester

Uról Passust nem vehettem, hanem Passus nélkül kéntelenítem vissza jöni a Gymnasiumba tanulásomnak folytatására. Ahunnan immár nem mérek hazámba vissza menni félvén attól, hogy háborgattam, talám még az Atyám is e miatt tsenességben nem lehet.

Instálok azért alázatosan Excellentiatoknak, Nagyságtoknak méltóztassanak nyomorúságomat Atyái szivekre venni, más hasonló állapotban lévőekkel együtt, hadd folytathassam bátorságosan tanulásomat és hazámba is ne légyen háborgattásom. Mely kegyességeket midőn alázatossággal, és tellyes reménységgel várván, vagyok Excellentiatok, Nagyságtok alázatos Szegény Szolgája.

Gazda Ferentz Udvarhelyi Togatus Deák. (RFcons. 24—1772.)

A székely határórség mint hierarchikusan felépített szervezet gyakran élt a hivatali manipulációnak azzal a hagyományos módszerével, hogy a kellemetlen, népszerűtlen feladatokat az alacsonyabb beosztásúakra bízta. Az idézett levél bizonyossága szerint is az ezredes századparancsnokaival tartatta vissza a diákokat, illetőleg tagadtatta meg az igazoló irat kiadását. Ha a kapitány is kényes ízlésűnek bizonyult, alkalmasint a hadnagynak vagy az őrmesternek kellett a fegyvert a diák kezébe nyomnia.

Gazda Ferenc leveléből az is kitetszik, hogy ő még csak félt szülei esetleges meghurcoltatásától. Iskolatársa, Petke Mihály illyefalvi diák egy év múlva már azt panaszolja el a református egyház vezetőinek, hogy édesanyját vasra verték, így akarják őt hazatérésre kényszeríteni. Leveléből kiderül, hogy a katonai erőszak évről évre növekedett és egyre durvább eszközöket vett igénybe.

Mind több diák panaszolja, hogy a szüleikkel szemben alkalmazott erőszakkal kényszerítik őket iskolájuk elhagyására. Hovatovább meghonosították azt a gyakorlót, hogy a határórségek apa, aki különben még leányát sem adhatta férjhez parancsnoka előzetes engedélye nélkül, tanuló fia katonáskodásáért is felelős volt. Az atyának ezt a felelősségét a tisztek hamarosan kiterjesztették a család valamennyi tagjára, így a testvérekre is. Amikor 1796-ban a csíksomlyói gimnáziumban tanuló András Barabás szünidőre hazament falujába, Csíkszentkirályra, az ezredparancsnokságra rendelték, katonai mérték alá állították és hazaküldték, hogy készüljön fel a hadjáratra. A diák azonban nem tért vissza az ezredhez, eltávozott hazulról, s idősebb apja ment fel a parancsnokságra, hogy bemutassa fia iskolai bizonyítványát. Az ezredes az apát bilincsbe verette, az anyát és a diák leánytestvérét fogságba hurcoltatta, bízva benne, hogy a fiú, miután híret veszi hozzátartozói sorsának, önként jelentkezik a fegyver felvételére. Miután ez hamarosan nem következett be, az ezredes az anyát és leányát a börtönből kibocsátotta, azzal a meghagyással, hogy keressék elő a fiút. Az apa mindaddig vasraverve maradt, amíg fia elő nem került.

A goromba tiszti eljárás Csík szék főkirálybírájának közbelépését is kiváltotta, de a rideg válasz az volt, hogy „a felyebb-való parancsolatok a katona rendnél éppen csak teljesíttetni kellenek minden személy válogatás nélkül“, s ezért a tanulók is „miglen a conscriptiv Listában a nevek fenn vannak, a királyi szolgálattól mentve nem maradhatnak“. A dölyfös hangú levél végén Klein öbester még azt is megjegyzi, hogy véleménye szerint a panaszolt eljárással az iskolák joga és szabadsága semmi kárt nem szenvedett (*Bándi: 133*).

A székely diákokkal való bánásmód azért is közfelháborodást váltott ki, mivel hasonló a jobbágyok esetében is törvénytelennek tartottak. Nemcsak az országos törvények, hanem a vármegyei rendelkezések is tilalmazták például, hogy az elszökött jobbágyfiúért az anyát büntessék, vagy hogy a jobbágy tanuló gyermekét elfogják és az iskolától eltartóztassák.

1780-ban Henter Ádám Csík széki főtiszt és a határőr-katonaság tisztjei között felmerült ellentétek alkalmával a főhadparancsnokság leszögezi, hogy az iskolából csak azoknak a tanulóknak a fegyver alá való jelentkezését kívánja meg, akik tanulmányi eredményüket illetően gyengéknek bizonyultak, vagy pedig nem maradt otthon fegyverre alkalmas testvérük. A panaszokból azonban kiténik, hogy az ezredek tisztjei ezzel az elvi állásfoglalással vajmi keveset törődtek (*Bándi*: 127).

A katonai hatóságok általában elleneztek mindenféle felmentést. Ennek gyakran hangot is adtak. Így a főparancsnokság 1780-ban a Ref. Főconsistorium tudomására hozza, hogy a „magokat a katonáskodástól menté tenni igyekező Ifjakkak számát sokalja” (*RFcons.* 42—1780). Négy évvel később megismételve ezt a vélekedést, a feletti aggodalmát fejezi ki, hogy a felmentett székely diákok számának növekedésével „nagy fogyatkozás” éri az ezredeket. Az átirat nyomán a Főconsistorium utasítja a kolozsvári, enyedi és marosvásárhelyi kollégium, valamint az udvarhelyi gimnázium előljáróit, hogy a jövőben csak azoknak a székely diákoknak terjesszék fel pártfogólag a kérését, „a kik valósággal érdemesek és a kiknek el bocsátatásokat az ordinatiók szerint reménleni méltán lehet”. Lelkükre kötik a tanároknak, hogy legyenek szigorúak és kerüljék a részrehajlást, nehogy az érdemtelének elfogadják az érdemesek helyét (*RFcons.* 197—1784).

5. Különlegesen nehéz helyzetbe kerültek azok a székely diákok, akik nem egyházi pályára készültek. Őket nem támogatták az egyházi főhatóságok a felmentés kieszközlésében, illetőleg a külföldi tanulást lehetővé tevő útlevel megszerzésében.

Filep Mihály aldobolyi származású diák, miután a marosvásárhelyi kollégiumban bevégezte tanulmányait „meg-határozván magában, hogy az... Orvosi Mesterségek tanulása végett Bétsbe mennyen, az holott-is szándékozik öt esztendőt az Académiában el-tölteni“, vásárhelyi tanárai kéri főhatóságukat, hogy az ezredből való elbocsátást eszközölje ki, annyival is inkább, mivel diákjuk „kész a maga örökségéről egészen le-mondani és azt Fegyvert viselő Testvérének engedni, melyet annyival örömeztőbb tselekszik, mivel a mint mondja életben lévő Attyának oly kevés Jozzága van, melyből egy-is nehezen élhet“. A kérésre azonban elutasító válasz érkezik. Ilyen esetben a székely diáknak valamilyen világi pártfogót kellett magának keresnie, aki a Főkormányzékánál, illetőleg a General Commandónál közbenjár és kieszközli számára a felmentést. A világi hatóságok a XVIII. század kilencvenes éveitől kezdve biztosítanak valamelyes támogatást a nem egyházi pályára készülő székely tanulóifjúság számára. A növekvő értelmiségi szükségleten kívül ehhez az is hozzájárult, hogy az 1791—92-es országgyűlés, megtárgyalva a székelyek sérelmeit, a tanulóifjúság panaszainak orvoslását is kérte az uralkodótól.

Ez utóbbira olyan válságos pillanatban került sor, amikor a hatalom gyors és látványos gesztussal próbálta megnyugtadni a felborzolódott kedélyeket. Így amikor a II. József halálát követő években ellenállás kezdett kialakulni a nemesség sorai-ban (a nemesség természetesen nem a feudalizmus rendszerével volt elégedetlen, hanem a régi törvényeket nem tisztelő uralkodói önkénnyel), azonnal megérkeznek a „felséges“ látszatintézkedések. 1792-ben, 1793-ban egy-egy, 1794-ben három leiratot is küldenek a bécsi udvarból Erdélybe, melyek a székely tanulókkal foglalkoznak.

Az erdélyi országgyűlés panasa nyomán az egyik királyi leirat a következő szavakkal igyekszik megnyugtadni a kedélyeket: „...a Karok és Rendek valamint a Székely Nemzet kívánságának eleget tenni óhajtván, a mi erdélyi főhadparancsnokságunknak azon rendeletet parancsoltuk kiadni, hogy azoktól, kik egyházi pályára akarnak menni és efelől magukat kellőleg fogják igazolni, az örökségükről

való lemondásra vonatkozó ténnyel ne kéressék, sem pedig ők az iskola látogatásától és az egyházi pályára lépéstől vissza ne tartassanak“ (G.P. 6530—1794). Az udvari leirat nyomán a nagyszabedben főparancsnok utasította az ezredparancsnokságokat, hogy „azon esetben, ha a tanuló székely határőrök képességekét, élvezett ösztöndíjaitak vagy alapítványaitak az illető iskolai előjáróiktól nyert bizonyítványokkal kimutatják, ezen bizonyítványok az illető ezredeknél érvényeseknek tekintessenek“ (Bándi: 129).

A szünni nem akaró panaszokból kiderül, hogy a katonai hatóságok csak nagyon rövid ideig tartották magukat ezekhez, a kilencvenes évek elején kiadott felsőbb rendelkezésekhez, és a következő években még a papi pályára készülő fiatalokat is fegyver alá kényszerítették.

6. Miután a Habsburg-birodalom háborúba keveredett a forradalmi Franciaországgal, minden érdek eltörpült a hadi mellett. Ez pedig úgy szólt, hogy a székelység is minél több harcoló katonát bocsásson a császár rendelkezésére. A jakobinus mozgalom felszámolása és a vármegyei nemesi mozgalmak elcsitulása után, a korábbi kedélycsillapító utasításokat a katonai parancsnokságok nyugodtan figyelmen kívül hagyhatták. Tudták ugyanis, hogy ezért őket nem érheti semmiféle gáncs. A székely diákifjúsággal szembeni kéréllhetetlen magatartásuk tökéletesen megfelelt az állampolitika legmagasabb helyeken hangoztatott érdekeinek. Így azután, mikor 1796-ban a csíksomlyói gimnáziumból egy káplár önhatalmúlag magával hurcolt két tanulót, a történetekért nem a durva eljárású altisztet, hanem a méltatlan-kodó tanárokat pirongatták meg.

A diákok elhurcolása népharagot váltott ki, s maguk a tanárok is szorult helyzetbe kerültek. Levélben keresték meg a parancsnokságot, s elpanaszolták, hogy az esemény „nagy zugást okozott a népben ellenük, hogy mi azon királyi igen nagy és ritka kegyelemnek, mely a katona szám alatt lévő székely ifjúságnak szabad tanulásáról és állapot szabad választásáról nem régiben közönségesse tétetett, nemcsak védelmezői nem volnánk, hanem elrontói és felbontói, instáljuk mély aláztosággal Nagyságotat, méltoztassék az ifjakat visszabocsátani tanulásuk folytatására...“ A katonai parancsnokság nem adott helyet a csíksomlyói tanárok panaszának, sőt levelük hangneme miatt alaposan megleckéztette s az Erdélyi Főkományszéknél is bevádolta őket. Erre a tanárok bocsánatkérő levelet menesztenek, a parancsnokságnak, kérve, hogy tettüket ne magyarázza „a maga sértésére“, mert erre „okot szolgáltatni semmiképpen nem akartak“, de a tiszteknek is be kellene látniuk, hogy „gyalázatba kerülnek“, ha nem védelmezik meg tanulóikat (Bándi: 132—133).

A polgári közigazgatási hatóságok, valamint a különböző felekezetek vezető testületei közbelépéseikkel azért nem tudtak semmit sem elérni a székely diákok fegyverbe szolítása ellen, mivel a bécsi főhaditanács utasítására az erdélyi General Commando elrendeli 1800-ban, hogy a határőr-családok minden tizenhatodik életévét betöltött fiát hívják haza az iskolából, és bocsássák a katonai összeíró bizottság rendelkezésére. A székely diákok többsége engedelmeskedett a parancsnak, de akadnak olyanok is, akik látva, hogy semmi ortalomban sehol nem részesülhetnek, bujdosásra adva fejüket, névváltoztatással igyekeztek elkerülni a hadi szolgálatot.

Ezekben az években mérgesedett el a viszony a diákok és a velük egy helységben állomásozó katonák között. Az ellenségeskedés gyakran véres verekedésekké fajult, s az ilyeneket követő kivizsgálások sok nehéz percet okoztak az iskolák tanárainak. Igyekeztek is megtenni mindent, hogy diákjaikat leszoktassák a katonákkal való verekedés virtusáról.

A tanárok azonban hiába reménykedtek abban, hogy szelíd hangú levelekkel, türelmes kérvényezéssel megszerzik székely diákjaiknak a tanuláshoz való nyugalmat. Hiába igyekeznek a maguk részéről mindenben eleget tenni a törvényes rendelkezéseknek, hiába látják el előírások bizonyítványokkal tanítványaikat, a sérelmek csak egyre szaporodnak. Amikor a katonai önkény egyszerre tizenöt diákot szakít ki a csíksomlyói gimnázium kebeléből, a tanárok így foglalják össze panaszukat a főkormányshoz intézett beadványukban: „Amennyiben rajtunk állott úgy alázatos kéréseinkkel, mind a királyi leirat eredetijének az ezred parancsnoka előtt való felmutatásával könyörögtünk és az ifjúságnak a felség legkegyelmesebb engedélye szerint az iskola látogatás szabadságát sürgettük; különösen pedig az összes katonaköteles ifjak évi összeírásán kívül, ha valakiről bizonyítvány kellett, benyújtottuk nemcsak az ezred parancsnokának, hanem a század tisztjeinek is, de ezeknek sem lelkét, sem érzékét nem indította meg. Sőt ezen bizonyítványokat nemcsak az ezredparancsnok, hanem a századok altisztjei is visszavetették, gúnyjal illették, mások szemeláttára, a mi meggyalázásunkra összetépték. Sőt, hogy maga a fenn tisztelt királyi leiratnak nincs semmi értéke, az ezred parancsnoka előttünk és mások előtt is hangoztatta.

Ezen majdnem mindennapos nehézményekhez hozzájárul, hogy nem történhetik meg a székely katonáknak a külföldre való egyetlen csapatszállítása, vagy csak a századoknak egyetlen megvizsgálása is anélkül, hogy a tanulók meg ne zavartatnának s iskolai tanulmányaik nagy hátrányára haza menni ne kényszerítették, mely esetekben, ha a tanulók fenn említett kegyes királyi rendeletben bízva csak keveset is megkésnek, már a szülőket bebörtönzik és vasbilincsekbe verik, sőt a határország méltóságát figyelmen kívül hagyva testi büntetést mérnek rájuk“ (*Bánda*: 135).

A XIX. század első éveit, éppen a háborúk miatt, rettentő sok keserűséget hoztak a székely diákifjúságnak. Nemcsak személy szerint a tanulókat, hanem családjukat és iskolájukat is sokat háborgatják. A sepsi református traktus papjai 1801-ben arról panaszkodnak főhatóságuknak, hogy a gyermekeiket kollégiumokban taníttató székely atyafiakat a katonatisztek bebörtönzéssel kényszerítik fiaik hazahozatalára (*RFcons.* 211—1801). Egy évvel később az erdővidéki református és unitárius eklézsiák közösen panaszkodják, hogy a katonaság az ifjúságot erőszakkal elrekeszti a továbbtanulástól (*RFcons.* 39—1802). Az enyedi kollégium professzorai 1804. december 30-án kelt levelükben különösen sérelmesnek találják, hogy a katonatisztek a felsőbb rendelkezéstől függetlenül, teljesen önkényesen járhatnak el, s a „magok szabad tetszése s meghatározások szerint“ engedik meg vagy tiltják meg „a hatalmuk alatt lévő atyák gyermekeinek a taníttatást“. Ilyen körülmények között a székely „ifjaknak sorsok és szabadságok alább való léssen mint a régi jobbágyoké, vagy a máj liberæ migrationis colonusoké“ (*MvKoll.* 551—1805).

7. Az Erdélyi Főkormányshoz keresztül a General Commandóhoz, illetőleg a bécsi udvarhoz eljuttatott panaszokra nem érkezik orvoslás, sőt pirongató rendelkezéseket küldenek szét az erdélyi törvényhatóságokhoz és iskolai előljárókhöz. Egy 1807. július 2-án kelt főkormányshoz írt rendelet a főparancsnokság átiratára hivatkozva megállapítja, hogy „a szélybéli katona Ifjak, nevezetesen pedig azok, akik a Székely Regimenthez tartoznak hazulról tanulás színe alatt el távozván, s minden hír nélkül és Regiment engedelmével nélkül az egyházi és szerzetes rendbeliek által a Regiment kerülettyéből ki vitetvén papságra vagy szerzetes életre adgyák magokat, vagy pedig Udvarba, avagy más nevezett alatt lévő hivatalokra, tisztségekre, cancellariakra és Szolgáltatokra álván, az hadi szolgálat alól

magokat alattomban ki venni igyekeznek“. Ezért ismételten elrendelik, hogy „egy szélybéli Regimenthez tartozó személy is az illető Regiment Commandójától nyert engedelem levél nélkül semminémű hivatalokra, tisztségre, vagy szolgálatra, semminémű Clastromba, vagy egyházi rendbe, sőt még oskolába is bé ne vétessék, az oskolákban lévő szélybéli Regimenthez tartozó Ifjak elő menetelekről ki adando Bizonyoság Levelek pedig az oskolabéli előljárók által az illető Regimenthez küldessenek“ (G.P. 4743—1807).

Hogy az egyre sokasodó panaszokat valamennyire ellensúlyozzák, a katonai hatóságok igyekeznek belekötöni az iskolákba. Benkő Zsigmond és Karátsoni Sámuel udvarhelyi professzorok 1807 tavaszán nagyon elcsodálkoznak azon, hogy őket törvénytétellel vádolják az Erdélyi Főkormányzék előtt. Magukat mentő levelükben megírják a Református Főconsistoriumnak, hogy „a Katonai Jurisdictio alatt lévő Székely Tanulókról eddigelé minden oskolai Esztendőnek a végén Testimoniomókot küldöttünk mind a Lovas mind a Gyalog Székely Regimenthez és ennél fogva meg nem foghattuk mi okból tetethetett panasz ellenünk és a Székely Tanulók ellen“. A panasz a Főconsistoriumnak a Guberniumhoz intézett 1807. október 11-i levele szerint az volt, hogy „a Professorok a Székely Tanuló Ifjak Szüleivel egyet értőleg, a Tanulás folyása meg szünése idején is a Tanulókat az haza meneteltől, az katonai szolgálat tételétől eltartoztatni törekedtek“. A Főconsistorium a felhozott vádakát alaptalanoknak minősíti, ugyanakkor azt is megállapítja, hogy a határőrtisztek a királyi rendeletek ellenére elfogatnak tanulókat, ezért ismételten kéri a Guberniumot, „hogy Törvényeink s a ki adattatott Felső Királyi Rendeletek szerint, a Székely Tanuló Ifjuságot Törvényes Szabadságokkal való élésekben védelmezni méltóztassék“ (G.P. 8088—1807).

A katonai hatóságok különböző sakkhúzásai, hogy úgy tüntessék fel a dolgok állását, mintha csupán a diákok és iskoláik hibái miatt támadtak volna konfliktusok, nem népszerűtelték meg a polgári hatóságokat. Sőt egyre világosabb lett a törvénytétellel.

Az előbb idézett, 1807. július 2-án kelt főköormányzékai rendelet kiváltotta a Királyi Ítéltábla óvasát is, mivel az abban foglaltak ellenkeznek az ország „fundamentális törvényeivel“. A Tábla ugyanezen év október 3-án kelt, a Főkormányzékhez intézett levelében fejt ki a maga álláspontját. Miután részletesen ismerteti a székely szabadságra, illetőleg a tanuláshoz való jogra vonatkozó hatályos törvényeket, megállapítja, hogy minden olyan rendelkezés, amely a székely ifjút akadályozza tanulásában, törvénytelen. A guberniumi leirat szerint megkívántató engedély (láthattuk, hogy ezt már több évtizede megkövetelték a székely tanulóktól) semmilyen törvényes alappal nem bír, sőt ellentmondásban van magának a jogalkotásnak az elveivel.

A guberniumi leirat a „Királyi Táblát közelebből illeti“, mivel gyakornokai között sok a székely. Ezen felső bírósági testület semmiképpen sem törődhetett bele abba, hogy a joggyakorlatra jelentkező kancellistákat csak a katonai hatóságok engedélyével vehesse fel, „annyival inkább, mivel különben is csak azok vétethetvén fell Cancelláriára, a ki Oskolai Tanulásokat el végezték, azok a midőn ide Cancelláriára jönnek, Tanulásokat csak folytatni jönnek ide, nem pedig Szolgálatra, és azoknak [az] igyekezeteknek majd csak nem a partra jutásakor akadályt vetni, annyit tenne, mint a Haza jobb-jobb Fiainak el zárni az utat Hazájok Szolgálattjára azon mértékben törekedni, mellyre tehetségek engedné“.

A Királyi Tábla a maga tiltakozását azzal fejezi be, hogy a székely diákság megszorítása „a szabados tanulásban“ egyet jelent alkotmányos jogaiból való kitaszításával. (A Királyi Tábla tiltakozó levelének egykorú másolata Cserei Miklós

gyűjteményében maradt ránk. Teleki—Bolyai Könyvtár. Marosvásárhely, Kollégiumi kéziratok, 384).

Mondanunk sem kell, hogy a Királyi Tábla jogászainak testületi fellépése nem járt semmi sikerrel. A hatalomnak nem ez volt az egyetlen törvénysértő intézkedése. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy amíg tartott a napóleoni háború, a székely diákokat csak a szerencsés véletlen mentette meg a katonáskodástól. Amint láthattuk, ilyen szerencsés körülménynek köszönhető megmenekedését például Bölöni Farkas Sándor.

8. 1815 után, a Szent Szövetség éveiben annyiban változott a helyzet, hogy kevésbé voltak brutálisak a katonai hatóságok. De ezután is kérlelhetetlenül ragaszkodtak ahhoz a korábban meghonosított gyakorlathoz, hogy az egyetlen fegyverforgatásra alkalmas fiút sohasem bocsátották el, az eltávozóktól pedig megkövetelték, hogy székely örökségükről mondjanak le. Az iskolákat továbbra is kötelezték, hogy a székely diákokról (nevük, koruk, illetőségi helyük és tanulmányi eredményük feltüntetésével) rendszeresen küldjenek kimutatást a katonai főparancsnoksághoz, és hogy „a székely conscriptus szülőknek gyermekei ennek utána, az illető Regementől nyerendő szabadságlevél nélkül az oskolákba, mint hogy a Katonai tisztség, amint a tisztelt Fő Hadi Vezérség magát ki nyilatkoztatta, a szabadság levélnek meg-adását, ha tsak fontos okok nem ellenzik, nem szokta meg tagadni, bé ne vétetessenek“ (*MoKoll.* 712—1817).

Az is igaz, hogy az idő teltével mind többen és többen távoznak fiatalok engedély nélkül, és igyekeznek valamilyen formában eltűnni a katonai hatóságok látószögéből. A levéltárak polcain egyre vastagodnak azok az iratcsomók, melyek „a Regementek numerussából el-távoztak“ személyleírását tartalmazzák, azzal az utasítással, hogy a szabadságlevelet előmutatni nem tudók fogattassanak el és „örizet alatt Regimentyeikhez küldettesenek által“.

Az elmondottakhoz még azt is hozzá kell tennünk, hogy a katonarendű családból származó értelmiséginek azután sem volt mindig nyugalma, ha túljutva diákévein, katonai előjárói engedelmével már valamilyen állást foglalt el. Ha családjában valamilyen változás állott be, például meghalt fegyverforgató testvére, a tisztek mindent elkövettek, hogy az értelmiségivé vált székelyt vagy gyermekét fegyver alá fogják. Különösen a székelyföldi tanítókat érte sok ilyen zaklatás.

Ha az eddig tárgyaltak nyomán arra a következtetésre jutnánk, hogy a határórség felállítása után az erdélyi értelmiségi utánpótlásban megcsappant a székelység szerepe, alaposan tévednénk. Mégpedig nemcsak azért, mert Udvarhely és Maros széknek összeírásra nem került falvaiból továbbra is szép számmal mentek ifjak tanulni, hanem azért is, mert a határőrvidéki székelység sem adta fel soha azt az igényét, hogy gyermekeit taníttassa. Küzdhetett ezerféle akadállyal, kísérhette sikertelenség, a tisztekkel való viaskodást egy nemzedék sem hagyta abba. Ha az apa nem tanulhatott, mindent elkövetett, hogy iskolába küldje gyermekét. A katonai erőszak legmaradandóbb eredménye pedig az lett, hogy a Habsburg-ellenes szellem mélyen befészkelte magát a székely értelmiség lelkébe.

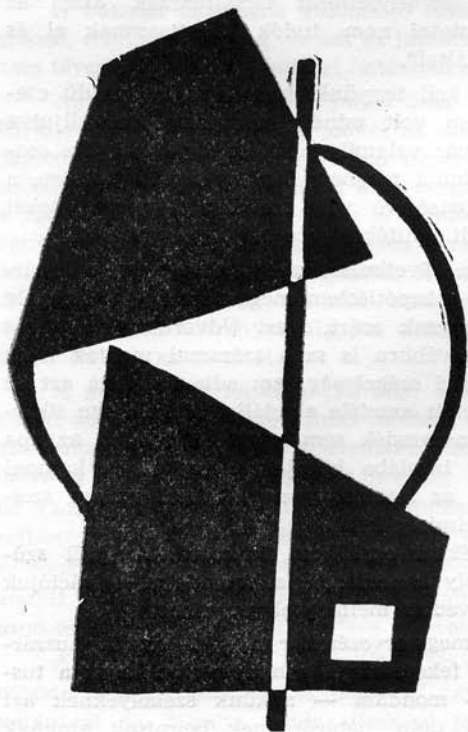
Amikor 1848 tavaszán Avram Iancuékkal egyidőben Marosvásárhelyről szülőfalvaikba távoztak a Királyi Tábla székely kancellistái is, forradalmi agitációjuk során bőven idézik a diákkorukban elszenvedett méltánytalanságokat.

A Habsburg-ellenes fegyveres harc megszervezésekor egy újdonsült huszárhadnagy a következőképpen magyarázta a fekete-sárga színek szimbolikáját a tusnádi atyafiaknak: „Hát a fekete-sárga — mondám — nekünk székelyeknek azt jelenti, hogy akik a madéfalvi mészárlás után határőröknek beirattak azoknak

fiai, ha szorgalmas tanulás után inkább lennének is papok, tanítók vagy polgári tisztviselők, a katonai szolgálatra alkalmasokat felesketik a fekete-sárga zászló alá és kényszerítik őket várdára, cordonra, katonai gyakorlatokra és ha rapportra viszik, vasra is veretik és meg is botoztatják.“ — De ennek már lejárt az ideje“ (Székely Gergely: *Hetvenhárom év itthon*. Brassó, 1895. 28).

A székely értelmiség, amikor magáévá tette a forradalom céljait és sokat áldozott megvalósításukért, nemcsak egyéni boldogulása gátjait rombolta, hanem mindenekelőtt azt a társadalmi rendszert és azt az államapparátust, mely „a szélyeken“ gátakat emelt az elme kipallérozása elé. A Székelyföld értelmisége a forradalom oldalára állva nem egyszerűen a személyes sérelemből fakadó bosszú sugallatára hallgatott, hanem a szoldateszka-rendszerrel, az intézményesített jogtiprással akart egyszer s mindenkorra leszámolni. Törekvése megfelelt a történelem logikájának: a határőri intézményen, akár csak a jobbagyságon, a forradalom még elbukottan is diadalmaskodott.

Benkő Samu

Kassák Lajos
rajza